

MI SMO VAMA NEŠTO KO ZAMORČIĆI, JEL? O ETIČKIM I METODOLOŠKIM IZAZOVIMA ISTRAŽIVANJA BESKUĆNIŠTVA

DOI: 10.17234/SEC.36.15
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 24. 3. 2024.
Prihvaćeno: 17. 10. 2024.

ANA-MARIJA VUKUŠIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku /
Institute of Ethnology and Folklore Research
Šubićeva 42,
HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
anamarija@ief.hr

 orcid.org/0000-0003-2579-6052

MELANIJA BELAJ

Institut za etnologiju i folkloristiku /
Institute of Ethnology and Folklore Research
Šubićeva 42,
HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
melanija@ief.hr

 orcid.org/0000-0003-3892-8907

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

Članak se bavi etičkim i metodološkim dvojama koje su proizašle iz istraživanja socijalno ugroženih građana Zagreba, odnosno ljudi s iskustvom življenja u beskućništvu. U prvome dijelu rada donosimo kratki osvrt na odabrane značajke dosadašnjih istraživanja beskućništva. Potom predstavljamo osobitosti izgradnje našega istraživačkoga pristupa, odnosno „metodološke mreže“ u kojoj smo, posredstvom isprobavanja klasičnih i uvriježenih etnografskih metoda te iskustava temeljenih na početničkom promatranju s udaljenosti, preko sudjelovanja (volonterski rad) i intervjuiranja, spoznale važnost etnografije nenametljivosti, odnosno slušanja, čekanja i druženja. U nastavku rada bavimo se pozicioniranjem ili, preciznije rečeno, preklapanjima naše istraživačke, volonterske i, uvjetno rečeno, prijateljske uloge u različitim kontekstima bivanja na terenu, te osmišljavanjem strategija kojima bismo nadvladale ta preklapanja kako bismo postigle „istraživačku učinkovitost“, a onda i „umirile“ naša metodološka i etička propitivanja.

Ključne riječi: *beskućništvo, teren, etnografija, etika, metodologija*

„Ne mislim da osoba s domom i obitelji može vidjeti i osjetiti svijet beskućnica kao što ga one vide i osjećaju. Međutim, mislim da je razumno i korisno pokušati to učiniti.“

(Liebow 1993:xv)

U ovome ćemo se članku¹ osvrnuti na neke od etičkih i metodoloških dilema i problema s kojima smo se suočile (i još uvijek se suočavamo) pri istraživanju određenih aspekata svakodnevne siromašnih građana Zagreba, odnosno ljudi s iskustvom življenja u beskućništvu.² Konkretno, riječ je o ljudima koji se dva puta tjedno u večernjim satima okupljaju u centru grada, u blizini glavnoga željezničkoga kolodvora, na platou između tzv. „crne lokomotive“ i Spomenika žrtvama holokausta i ustaškoga režima, kako bi od humanitarnih inicijativa preuzeli pakete pomoći koji primarno sadrže hranu, a uglavnom uključuju i higijenske potrepštine, odjeću, obuću i slično.³ Njihov broj varira u širokom rasponu između otprilike osamdeset i dvjesto, što djelomično ovisi o vremenskim prilikama i dijelu godine, te ih je u ljetnim mjesecima u pravilu manje negoli u ostalom dijelu godine.⁴ Riječ je o ljudima koji, grubo govoreći, „čine“ statističke podatke prema

¹ Rad je nastao u sklopu projekta „Poetike i politike etnografije danas“, koji financira *Europska unija – NextGenerationEU*.

² Važno je istaknuti kako neki od tih ljudi nisu „građani grada Zagreba“ u formalnom smislu jer u tome gradu nemaju adresu boravišta ili prebivališta, odnosno riječ je o ljudima koji su se u Zagreb doselili (uglavnom) iz drugih dijelova Hrvatske i tu žive bez osiguranoga smještaja. Premda se u ovome članku ne bavimo načinima odnosno preprekama u ostvarivanju temeljnih prava (prehrana i smještaj) ove skupine građana, ipak želimo naglasiti kako je upravo dokaz o posjedovanju adrese boravišta/prebivališta za te ljude ključan u postupku ostvarivanja tih prava. Već je na prvi pogled vidljiva paradoksalna priroda takvoga zahtjeva (beskućnik s adresom), no činjenica je da brojni problemi s kojima se oni svakodnevno suočavaju proizlaze upravo iz toga zahtjeva, na što kontinuirano upozoravaju i inicijative civilnoga društva posvećene radu s ovom skupinom ljudi (usp. npr. <https://www.mirovina.hr/novosti/beskucnici-zanemareni-u-drustvu-nemaju-pravo-na-osobnu-iskaznicu-a-smjestaj-je-nedovoljan/>; <https://promise.hr/beskucnik-u-zagrebu-ziv-izgorio-pokraj-prihvatilista-za-rh-su-beskucnici-ionako-ljudi-koji-ne-postoje/>; <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/ovako-se-ne-odnose-niti-prema-ratnim-zlocincima-jedini-u-eu-imamo-takav-zakon-zelimo-osobne-15427595>; <https://www.zagreb.info/vijesti/novi-prosvjed-za-beskucnike-u-zagrebu-ulica-nije-dom/601285/>; pristup 15. 2. 2024.)

³ Prema dostupnim informacijama, aktivnosti pomaganja siromašnim građanima na ovoj je lokaciji 2017. godine pokrenula humanitarna udruga koja tamo kontinuirano djeluje do danas. Rad druge inicijative (u čije smo se aktivnosti naknadno i same uključile) na toj je lokaciji započeo u drugoj polovici 2020. godine. Može se pretpostaviti da je izbor upravo ove lokacije vezan uz blizinu centra grada, odnosno Glavnoga kolodvora kao „najvećeg prenočišta u Zagrebu s obzirom da u objektima i napuštenim vagonima boravi od 70 do 100 beskućnika“ (Pučka pravobraniteljica 2023), odnosno dijelova grada po kojima se većina ljudi koji žive u beskućništvu svakodnevno kreće i zadržava. Premda izbor lokacije za podjelu pomoći nije, dakako, vezan uz gore spomenuti spomenik i lokomotivu, odnosno događanja iz 1942. godine povodom kojih je podignut spomenik, teško je izbjeći misao na simboličku snagu ovoga mjesta, omeđenoga crnom lokomotivom (koju prate kontroverze, usp. npr. Mamić 2018; Benačić 2018) i spomenikom koji su autori pri prijavi na natječaj nazvali „Prisutna odsutnost“ jer opet okuplja marginalizirane i u javnom prostoru najčešće nevidljive, pa i nepoželjne ljude.

⁴ Tijekom istraživanja saznale smo da je razlog tomu odlazak određenoga broja tih ljudi na obalu zbog pretpostavke da se tamo, između kasnoga proljeća i rane jeseni, nude veće mogućnosti za sezonski rad.

kojima je u Hrvatskoj 2022. godine gotovo dvadeset posto stanovništva bilo u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, čemu su najviše izložene nezaposlene osobe i osobe starije od šezdeset i pet godina, napose žene (Državni zavod za statistiku 2023).⁵ Naime, upravo ljudi takvih socijalnih karakteristika, zajedno s onima koji žive u beskućništvu – o kojima, kada je riječ o statističkim podacima, vlada nesuglasje jer se službeni podaci uvelike razlikuju od podataka udruga usredotočenih na pomaganje toj skupini⁶ – čine takozvanu *ekipu od lokomotive*, kako se u volonterskom žargonu često naziva ljude okupljene na Glavnom kolodvoru.⁷

⁵ Neki od pokazatelja koji su se pritom uzimali u obzir su i sljedeći: da si ne mogu priuštiti adekvatno grijanje u zimskim mjesecima, kraći godišnji odmor izvan kuće, kvalitetan obrok svaki drugi dan, da kasne s plaćanjem obveza (kredit, režije i dr.) i sl. (Državni zavod za statistiku 2023).

⁶ Na taj problem ukazuje i Pučka pravobraniteljica ističući kako je u 2022., prema službenim podacima, broj beskućnika (380) pao u odnosu na prethodnu godinu, dok je prema podacima Hrvatske mreže za beskućnike njihov broj porastao i iznosi oko 2000, od čega ih je gotovo polovica u Zagrebu (Pučka pravobraniteljica 2023). Ključan razlog toga nerazmjera u broju vezan je uz nepostojanje jedinstvene evidencije stvarnoga broja ljudi koji žive u beskućništvu, odnosno neprovođenje evidencije sukladno Zakonu o socijalnoj skrbi prema kojem se (od 2022. godine) pod beskućnicima, uz „osobe koje koriste uslugu organiziranog stanovanja u prihvatilištu ili prenoćištu“ podrazumijevaju i one osobe „koje borave na javnim ili drugim mjestima koja nisu namijenjena za stanovanje“ (Zakon o socijalnoj skrbi, 2024., čl. 15, t. 14). Iz toga razloga velik broj ljudi koji žive u beskućništvu ne uspijeva ostvariti prava iz sustava socijalne i zdravstvene skrbi, legalno se zaposliti i sl. Osim toga, svi oni koji ne posjeduju dokument kojim mogu dokazati da imaju prebivalište na području u kojem se zateknu, u stalnom su riziku od prijave za „prekršaje protiv javnog reda i mira“, ponajprije „odavanja skitnji“ i „prosjačenju“, za što je, prema aktualnom Zakonu, propisana „novčana kazna u iznosu od 20,00 do 100,00 eura ili kazna zatvora do 30 dana“ (Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira, 2023., čl. 11; kratki osvrt na odnos između beskućništva i skitnje, kako ju definiraju zakonski akti od 1990-ih godina u Hrvatskoj, vidi kod Gjeri Robić 2017), što je dodatni udar na ljude koji su u društvu ionako najnezaštićeniji.

⁷ U nastavku teksta odlučile smo se koristiti tim nazivom, svjesno izbjegavajući pojmove kao što su „ranjivi“, „marginalizirani“ i sl., koji se u javnosti često koriste za tu skupinu ljudi. Ekipa od lokomotive je, kao što smo navele u tekstu, naziv koji za te ljude, bez negativnih konotacija, koriste volonteri s kojima smo blisko surađivale. Štoviše, može se reći da naziv nosi i određenu razinu bliskosti jer se u pojedinim razgovornim situacijama, kada je trebalo pojasniti uz koga je vezan problem o kojem je bilo riječi, uz pojam nerijetko koristilo i zamjenicu „naš“ (npr. „on/ona je/nije iz naše ekipe od lokomotive“). Važno je naglasiti kako se riječ „lokomotiva“ iz spomenutoga naziva odnosi isključivo na lokaciju okupljanja („ispred crne lokomotive“), a ne na lokomotivu, odnosno vagone i vlakove kao mjesta u kojima mnogi od tih ljudi povremeno spavaju (što bi, eventualno, moglo podrazumijevati negativne konotacije).

Premda spomenuti statistički podaci mogu biti itekako relevantno polazište za kritička istraživanja siromaštva i beskućništva, odnosno dijela socijalne politike u Hrvatskoj, ovdje ih navodimo tek kako bismo predstavile širi kontekst našega istraživanja. Navodimo ih djelomično i kako bismo pokušale pozicionirati vlastito istraživanje i odabrane metodološke izbore, imajući pritom ponajprije na umu činjenicu da se, pogotovo kada je riječ o istraživanju beskućništva, najveći dio radova fokusira upravo na brojke odnosno kvantitativnu metodologiju čijim se izborom – unatoč važnim i nebrojenim doprinosima takvih istraživanja – gotovo neizbježno perpetuira i stereotip da je riječ o homogenoj skupini ljudi koja dijeli iste probleme, što bi onda podrazumijevalo i ujednačen pristup u njihovu rješavanju. U nastavku ćemo se vrlo kratko, ne samo zbog opsega ovoga rada i njegova užega fokusa, nego i s obzirom na gotovo neuhvatljivu produkciju radova u području (preciznije rečeno, područjima koja se kreću od humanističkih i društvenih preko medicinskih do tehničkih) istraživanja beskućništva, osvrnuti tek na mali dio radova koji nam se čine relevantni s gledišta pretpostavki koje su donekle usmjerile naše bavljenje ovom temom, a kako bismo u nastavku pokušale iznijeti ključne elemente istraživačkoga pristupa.

Kritika pristupa spomenutih na početku ove cjeline javlja se već u devedesetim godinama prošloga stoljeća te je u određenoj mjeri (i, dakako, s ponešto drugačijim naglascima) prisutna do danas. Primjerice, u jednom od ranijih osvrtu američkih znanstvenika (Snow i sur. 1994) na pristupe koji su do devedesetih godina prošloga stoljeća dominirali u istraživanju beskućništva, kao ključni problemi ističu se: inzistiranje na „obrascima“ ponašanja, nekritička (neetička) uporaba podataka koji bi trebali biti povjerljivi te dekontekstualizirani analitički pristup i inzistiranje na jeziku disfunkcionalnosti, što je, u konačnici, iznjedrilo brojne predrasude (mentalne bolesti, ovisnost o alkoholu i drogama, lijenost itd.) s kojima se ljudi koji žive u beskućništvu i danas svakodnevno suočavaju. Epistemološko-metodološki problemi istraživanja beskućništva i njihov utjecaj na „sliku“ koja se posredstvom znanstvenih radova utiskuje u javnu predodžbu osoba u beskućništvu prisutni su, dakako, i u recentnijim radovima. Primjerice, u kratkom pregledu istraživanja beskućništva s gledišta metodoloških izbora koji u njima dominiraju, a kako bi ustanovili doprinose (i nedostatke) dijela suvremenih istraživanja za razumijevanje problema beskućništva i njihova potencijalnoga utjecaja na rješavanje tih problema, O'Sullivan, Pleace, Busch-Geertsema i Filipovič Hrast (2020) naglašavaju kako je iznimno važno pažljivo osmišljavanje cjelokupne istraživačke strategije. Slijedom toga, izbor kvalitativnih (ili kvantitativnih) metoda, kako slijedi iz njihova osvrtu, sam po sebi nije jamstvo da će istraživanje biti kvalitetno, što je u suglasju s metodološkim pristupima

koji naglašavaju da je, umjesto razmišljanja o metodama kao ključnim mjestima razlikovanja istraživačkih pristupa, korisnije o njima razmišljati u svjetlu pitanja što nam koja metoda u konkretnom istraživanju može ponuditi (usp. Morgan 2014:46). Kada je riječ o paradigmatama i kritikama koje se javljaju u području istraživanja beskućništva, te nastojanjima da se uspostave učinkovitiji načini ne samo znanstvenoga nego uopće bavljenja „problemima beskućništva“, važno je, kako je to istaknuo Michele Lancione (2016), zapitati se: *zašto radimo to što radimo?* Tim je samo naizgled jednostavnim, a zapravo izrazito provokativnim pitanjem ovaj profesor ekonomije i političke geografije zaokružio kritiku istraživanja beskućništva, snažno pritom zagovarajući potrebu za promjenama pristupa koja bi istraživanja beskućništva učinila „relevantnijima, otvorenijima i prilagođenijima izazovima današnjeg vremena“ (ibid.:167–168), dovodeći pritom – zbog rasta nacionalizma, kompleksnosti života na marginama, siromaštva, izbjeglištva, migracija itd. (ibid.:164) – do ruba i sam smisao definicije/definiranja beskućništva. U središtu njegova zagovaranja promjena ideja je o potrebi „razvijanja“ aktivne refleksije, utemeljena, među ostalim, na gledištu o međusobno konstituirajućem odnosu između istraživača i istraživanih, uslijed čega se razaznaje i varljivost objektivnoga pogleda kao vodilje i cilja kojemu se u istraživanjima često stremlji. Aktivna refleksija, među ostalim, podrazumijeva istraživačku otvorenost prema aktivističkim pristupima istraživanju, i cilj joj stoga nije tek produkcija znanja primjenom prikladnih metodoloških izbora, nego epistemologija naklonjena terenu i sugovornicima (ibid.:169), što je pristup koji je donekle moguće prepoznati i u nekim drugim suvremenim radovima usredotočenima na istraživanje beskućništva.⁸

Iako je Lancioneovo provokativno pitanje ponajprije usmjereno na pokušaj isticanja važnosti „prigrbljavanja“ refleksije u istraživanjima beskućništva kao jednom od načina postizanja snažnijega „utjecaja“ na širu društvenu transformaciju, ono je važno i kao neki pokazatelj ukotvljenosti konkretnih, užih tema u istraživanju beskućništva i načina na kojima im se pristupa (od izbora prikladnih metoda i njihove primjene u istraživanju, do same analize) u specifične institucionalne odnosno disciplinarne, a nerijetko i projektne

⁸ Primjerice, moguće ga je prepoznati i u zazivanju „neposlušnosti“ u istraživanju beskućništva koju David Farrugia i Jessica Gerrard (2016) koriste kombinirajući relevantne spoznaje feminističke i postkolonijalne kritike kako bi „uzdrnali objektivizirajući pogled koji se tako često primjenjuje na one koje istraživači koriste kao svoje istraživačke objekte“, pri čemu naglašavaju važnost prepoznavanja strukturnih nejednakosti u analizi iskustava beskućništva. Jedan od relativno ranih ali nedovoljno vidljivih primjera takvoga pristupa prepoznaje se u „alternativnim kartografijama beskućništva“ koje su u istraživanju zanemarenih aspekata beskućništva uveli May, Cloke i Johnsen (2007) kako bi naglasili raznolikost iskustava ženskoga beskućništva (usp. i Greiner 2022; Šikić-Mičanović i Greiner 2024).

postavke (i ciljeve) u okviru kojih istraživač djeluje.⁹ Ta perspektiva donekle utječe i na načine na koje se u istraživanjima beskućništva oblikuju i „rješavaju“ etička pitanja, što se u humanističkim i društvenim znanostima (a vjerojatno, prilagođeno i uz specifične dodatke, i ponad njih) nerijetko oblikuje, među ostalim, kroz pitanja načina uključivanja i zaštite identiteta sudionika istraživanja, procjena eventualnih šteta koje im istraživanje može nanijeti te odgovornoga ponašanja istraživača u skladu s tim rizikom, poštovanja njihove autonomije, odgovornim načinima diseminacije rezultata istraživanja itd. (usp. Hammersley i Atkinson 2007:209–219), koja su najčešće i sastavni dio institucionalnih i/ili strukovnih etičkih kodeksa/pravilnika za koje se očekuje da će ih istraživač poštovati. Jasno je da, barem kada je riječ o humanističkom i društvenom području, dokumenti kao što su kodeksi/pravilnici ne mogu predvidjeti konkretne izazove s kojima se istraživač na terenu suočava, pa su stoga i „odgovori“ na te izazove uvelike oblikovani i nekom, uvjetno rečeno, individualnom odlukom istraživača o tome treba li održati distancu, (p) ostati objektivni promatrač i zadržati se na „proceduralnoj etici“ ili se pak prepustiti, zaroniti u teren i nositi se s etički problematičnim situacijama koje su i inače, a osobito u istraživanjima osjetljivih tema kao što je beskućništvo, nebrojene i najčešće potpuno nepredvidive¹⁰ te prihvatiti situacijsko rješavanje dvojbi kao svojevrsan modus operandi svojega djelovanja u tome pogledu (usp. npr. Menih 2013; Garthwaite 2016). Spomenuto repuštanje, odnosno „uranjanje“ u teren (usp. Goffman 1989:125), kako će pokazati i primjeri koje navodimo u nastavku rada, utječe na to da terenski rad s vremenom postane „stalni vrtlog emocija, od sumnje i intenzivne tuge do smijeha i svojevrsnog drugarstva“ (Thrift 2003:106) te, kao takav, često zahtijeva svekoliku istraživačku fleksibilnost, pa i u onom dijelu koji se odnosi na rješavanje etičkih dilema, u smislu da neke od njih zahtijevaju trenutačni odgovor (*etika susreta*, Thrift 2003:105).

Gledano iz današnje perspektive, odnosno trenutka u kojem dovršavamo ovaj članak, naše je terensko iskustvo umnogome blisko onomu što navodi Johnathan Darling opisujući iskustvo istraživanja s tražiteljima azila i izbjeglicama: „Za mene je svako vrijeme

⁹ U tom se „ključu“, dakako, može promatrati i radove hrvatskih znanstvenika koji, fokusom na različite probleme vezane uz beskućništvo (npr. kvaliteta usluga, odnos javnosti prema osobama u beskućništvu, prava, sustavi podrške i socijalnoga uključivanja, zapošljavanje i, uopće, unapređenje kvalitete njihova života itd.; usp. npr. Družić Ljubotina 2012; Družić Ljubotina i sur. 2022; Šikić Mićanović 2012; Šikić-Mićanović i sur. 2020; detaljniji pregled istraživanja dostupan je na <https://www.croris.hr/crosbi/searchByNameContext/4/0/GHFyPUW3XpY-NgEcb7pjpQbxBsdYGr9sOM5msliqSgDViJYB> (pristup 30. 7. 2024.)), nastoje doprinijeti većoj osviještenosti i pojačanome senzibilitetu prema toj skupini građana, što bi podrazumijevalo i promjene u pripadajućem dijelu nacionalne i lokalne socijalne politike.

¹⁰ I mogu, u konačnici, dovesti do toga da se istraživači zateknu u situaciji u kojoj se osjećaju izrazito ranjivima te propituju načine kako sami sebe zaštititi (usp. npr. Sikic Micanovic i sur. 2020).

provedeno na terenu bilo vrijedno. Stoga bih zagovarao pristup terenskom radu ne kao skupu aktivnosti ili metoda koje treba izvršiti, već kao načinu razmišljanja. Susretanje s terenom ne može se razdvojiti u odvojene vremenske dijelove, već zahtijeva stalnu usredotočenost na kontekst, što iziskuje vještine slušanja, promatranja, postavljanja pitanja i ustrajnosti“ (Darling 2014:210).

U tom smislu, rad koji slijedi pokazuje kako prepuštanje terenskom iskustvu može biti izvor i vodilja u pronalasku alternativnih metodoloških rješenja, a zasnovano na prihvaćanju ideje o međusobno konstituirajućem odnosu između „nas“ i „drugih“ (Lancione 2016:168). U našem slučaju to je, kako će se pokazati u nastavku, uključivalo postupnu, konkretnim iskustvima prilagođenu „metodološku mrežu“ u kojoj smo, posredstvom isprobavanja klasičnih i uvriježenih etnografskih metoda, odnosno iskustava temeljenih na početničkom promatranju s udaljenosti (usp. Parsell 2011), preko sudjelovanja (volonterski rad) i intervjuiranja, spoznale važnost etnografije nenametljivosti (Jambrešić Kirin 2021) koja je, u nekom teško opisivom uzročno-posljedičnom slijedu, kao neka od ključnih obilježja našega istraživanja iznjedrila važnost slušanja (Forsey 2010), čekanja (Palmer i sur. 2017; Mannay i Morgan 2015; Vukušić 2024) i druženja (Rosenthal 1991). Takvo istraživačko „manevriranje“ pokazalo je svoj transformativni učinak ne samo u pogledu prikupljanja terenske građe nego i na sasvim osobnoj razini, dovodeći nas do suočavanja s predrasudama kojih pri ulasku na teren nismo bile niti svjesne. K tomu, vjerujemo da smo primjenom takvih (sporih) pristupa i njihovim predstavljanjem u maniri gustoga opisa (Geertz 1998) uspjele, barem donekle, predstaviti ljude s kojima smo tijekom istraživanja razgovarale kao nama umnogome jednake ili, da parafraziramo zaključak iz jednoga od ranijih istraživanja beskućništva: kao normalne (Snow i Anderson, prema O'Sullivan i sur. 2020:111; usp. i Rosenthal 1991).

Članak, drugim riječima, predstavlja refleksiju istraživačkoga procesa, odnosno procesa uspostavljanja kontakta s ljudima s iskustvom beskućništva i drugim egzistencijalno ugroženim građanima na ranije spomenutoj lokaciji, na značajke našega pozicioniranja u tome procesu, ali i na reperkusije odnosa koje smo s njima uspostavile, na tijek našega istraživanja i njegove rezultate. Etički i metodološki problemi – koji su u središtu naše pozornosti – umnogome se zasnivaju i proizlaze iz viđenja etnografije kao nečega što, među ostalim, podrazumijeva strpljivost u gradnji odnosa s onima koje istražujemo, uvježbavanje fleksibilnosti i prilagođavanje terenskim situacijama i iskustvima, te svijest da i naizgled banalna situacija ili rečenica može imati presudnu ulogu za naše terenske spoznaje, što smo prepoznale nebrojeno puta u ovome istraživanju. Tekst koji slijedi oslanja se i na gledišta o suštinskoj povezanosti etnografskoga djelovanja (*doing*) i pisanja, odnosno na njihov međusobno oblikujuć odnos, u kontekstu čega etnografsko iskustvo ima središnji značaj (usp. Sharman

2007:119–128). Slijedom toga, tekst obiluje narativnim dijelovima kojima smo nastojale evocirati naše iskustvo uranjanja i bivanja na terenu, uključujući i one dijelove toga procesa koji ocrtavaju naše istraživačke nelagode, pa i neuspjehe, ali i osmišljavanje načina kako ih nadvladati.

U prvome dijelu rada predstavljamo ulazak u teren, potom se bavimo pozicioniranjem ili, preciznije rečeno, preklapanjima naše istraživačke, volonterske i, uvjetno rečeno, prijateljske uloge u različitim kontekstima našega bivanja na terenu, te osmišljavanjem strategija kojima bismo nadvladale ta preklapanja kako bismo postigle „istraživačku učinkovitost“, a onda i „umirile“ naša metodološka i etička propitivanja.

MEĐUSOBNO PROMATRANJE I ČEKANJE

Prvi posjet spomenutoj lokaciji dogodio u proljeće 2022. godine i bio je potaknut našim tadašnjim angažmanom na pripremi izložbe o gladi (usp. Kocković Zaborski 2023), u kontekstu čega smo se, među ostalim, zanimale za alternativne načine opskrbe hranom, odnosno za aktivnosti pomaganja u pribavljanju osnovnih životnih namirnica ljudima koji si ih na konvencionalan način ne mogu priuštiti, ili to ne mogu učiniti u zadovoljavajućoj mjeri. Premda su, slijedom toga, konture našega interesa bile kolikotoliko zadane, susret s *ekipom od lokomotive* u potpunosti se razlikovao od svih naših dosadašnjih terenskih iskustava i to nas je „duboko“ iskustvo prvoga susreta – gdje nam se ukazao svijet istovremeno blizak i dalek: blizak u smislu fizičke dostupnosti i javne vidljivosti (centar grada, predvečerje), a dalek stoga što s njime ni u privatnom ni u profesionalnom pogledu dotada nismo imale doticaja – ponukalo da na tu lokaciju nastavimo dolaziti u dane kada se dijeli pomoć pa su ti susreti vrlo brzo postali sastavni dio naših života. Teško je, pogotovo iz današnje perspektive, razlučiti je li toj odluci presudila naša istraživačka znatiželja ili sasvim privatna želja da se i same uključimo u pomaganje, no ta je sprega privatnoga i profesionalnoga u skladu s već uvriježenim gledištima o tome da osobni afiniteti istraživača imaju značajnu ulogu u izboru istraživačke teme (Davies 2001), što je napose prepoznato u kontekstu istraživanja onih dijelova naše svakodnevice koji zahtijevaju angažirani pristup, kao što je to, primjerice, beskućništvo (usp. Lancione 2016).

Isječak terenske bilješke s našega prvoga susreta sa situacijom podjele paketa pomoći:

Odlučile smo danas samo promatrati i smjestile se nekih petnaest-dvadeset metara od mjesta gdje se dijele paketi. Ljudi stoje u nepravilnom redu, okupljeni u manje grupe i naizgled opušteno razgovaraju. Nema povišenih

tonova, mirno je. Atmosfera se mijenja dolaskom volontera. Grupice se postupno „razbijaju“ kako bi se stvorio nešto pravilniji red, ima i nešto prepirki oko pitanja tko je gdje stajao. [...] Dio volontera je uz ljude u redu i nešto s njima razgovaraju; oni nakon toga stvaraju još pravilniji red. Nekoliko volontera se penje uz spomenik, jedan od njih vodi molitvu.¹¹ Neki ljudi iz reda glasno sudjeluju u molitvi, drugi tiho, a neki ni ne otvaraju usta. Nakon molitve uslijedila je podjela paketa. Ljudi vade hranu, jedu, neki umaču kekse u čaj i kavu koje su im iz termosica smještenih na jednom sklopivom stolu dijelile volonterke. Atmosfera je prilično živahna; ljudi se okupljaju oko volontera koji s njima srdačno razgovaraju; uz volontera s gitarom ljudi su formirali krug i zapjevali, neki su i plesali. Prevladava baš pozitivno raspoloženje. Nevjerojatno je koliko se toga zapravo zbilo pred našim očima u tih sat-dva vremena i kako je sve drugačije od onoga što smo očekivale. (Terenski dnevnik 1, 2022.)

donekle ocrtava nama (a vjerojatno i brojnim drugim građanima Zagreba) nepoznata događanja koja se zbivaju u javnom prostoru u središtu grada. Isječak također osvjetljuje i naše početno pozicioniranje, odnosno izbor promatranja kao, kako nam se činilo, jedinoga prikladnoga metodološkog sredstva za istraživanje na tom istovremeno bliskom i udaljenom terenu. Osim predmnijevanja da ćemo metodom promatranja kroz višekratne dolaske postupno steći barem osnovni, površni uvid, a onda se, primjenom drugih istraživačkih metoda, usredotočiti na konkretna pitanja vezana uz odnose između pripadnika *ekipe od lokomotive*, odnose između njih i volontera, sadržaj paketa pomoći te eventualno i na pitanje o odnosu prema tome sadržaju – napose u kontekstu promišljanja koncepta darivanja u tome procesu – ali i o odnosu između neformalne (inicijative zasnovane na volonterskom, humanitarnom djelovanju) i formalne (institucionalne) skrbi o ovoj skupini ljudi, izbor promatranja bio je vezan ne samo uz istraživačku, već i sasvim osobnu nelagodu koja je proizlazila iz percepcije „brzoga“ istraživanja u ovakvome kontekstu kao oblika „nasilja“ nad istraživanima. Slijedom toga, osvijestile smo i potrebu za osmišljavanjem etički prihvatljive istraživačke strategije koja bi, prije svega, podrazumijevala „nenasilan i nerepresivan odnos s Drugim“ (Gounis 1996:109), o čemu će nešto riječi biti u nastavku.

Dok smo razmišljale o načinu pristupa tim ljudima koji bi bio etički prihvatljiv, prepustile smo se čekanju; čekanju kao fizičkom i mentalnom iskustvu, ali i kao jednom

¹¹ S obzirom na to da je jedna od inicijativa koje djeluju na ovoj lokaciji religijska organizacija, molitva je sastavni dio „rituala“ podjele pomoći.

od ključnih metodoloških postupaka. Čekanje je, naime, obilježilo i još uvijek obilježava naš istraživački put, od ulaska na teren i bivanja na njemu, pa sve do sadašnjega trenutka u kojem, pišući o istraživačkim počecima, još uvijek čekamo nove terenske susrete i spoznaje. Čekanje je ujedno i iskustvo koje nas na neki neobičan način spaja s ljudima uključenima u naše istraživanje, čijim je životima, kako smo se uvjerile tijekom istraživanja, čekanje jedna od ključnih značajki. Ipak, važno je istaknuti kako se njihovo i naše čekanje umnogome razlikuju: dok je u njihovu slučaju čekanje u redu na obrok i druge potrepštine (higijena, odjeća i obuća, prehrambeni proizvodi itd.), na mirovinu, socijalnu pomoć, ostvarivanje određenoga prava itd. obilježeno nužnošću i podrazumijeva podčinjavanje vlastita vremena vremenu drugih ljudi, odnosno „prisilnu strpljivost“ (usp. Vukušić 2024), u našem je slučaju prepustanje „čekajućem terenu“ (Mannay i Morgan 2015) posljedica izbora i vezano je uz pretpostavku da će nam proces čekanja osigurati šansu za gradnju nenametljivoga i uvažavajućega odnosa s onima koje istražujemo. U svjetlu toga, čekanju nismo pristupile kao „vremenu koje treba izdržati“ (što je nesumnjivo značajka prisilnoga čekanja), nego kao dragocjenu istraživačkom i životnom iskustvu (usp. Palmer i sur. 2017:422).

Prvi dolasci na teren podrazumijevali su čekanje u doslovnom smislu: stajale smo na mjestu i promatrale ljude koji su također čekali. Dok su oni čekali dolazak paketa humanitarne pomoći, mi smo čekanjem i promatranjem nastojale uhvatiti barem neke konture svakodnevnoga života *ekipe od lokomotive* zbijenoga u ovu lokaciju. Bile smo uvjerenе da smo neprimijećene zbog činjenice da smo se nalazile na prostoru kojim, zbog blizine glavne željezničke stanice, fluktuirao velik broj ljudi. Ta se pretpostavka pokazala pogrešnom jer su već kod drugoga ili trećega posjeta naše čekanje „prekinuli“ ljudi sa sendvičima u ruci koji su nam se samo naizgled slučajno postupno približavali. Jedan od njih prišao nam je misleći da smo novinarka koje pišu prilog o beskućnicima i rekao nam da ga možemo fotografirati samo ako mu za to damo neku naknadu; drugi je mislio da smo nove korisnice koje ne znaju kako se uklopiti, pa nam je počeo davati savjete o načinu na koji funkcionira podjela pomoći na ovoj lokaciji, a treći da smo socijalne radnice koje prate načine na koji udruge beskućnicima pomažu na ulici. Dok smo im objašnjavale zašto smo tu, s papirom i olovkom u ruci prišao nam je volonter iz udruge koja je dijelila pakete pomoći i zamolio nas da se upišemo u evidenciju volontera. Objašnjenje naše prisutnosti istraživačkim interesima primio je sa zanimanjem, no svejedno je inzistirao da u ponuđenu tablicu upišemo svoja imena, pojašnjivši to riječima: „Pa vi razgovarate s ljudima. To je ono što njima najviše treba, razgovor, tako da to što radite jest volontiranje“. Nama se takav način postajanja volonterom činio neobičnim, ponajprije zbog pretpostavljene odgovornosti koja bi išla uz volonterski angažman i podrazumijevala određeni oblik „obuke“ za tu ulogu, a bile smo zbunjene i objašnjenjem

da se volontiranje može svesti samo na razgovor.¹² Tim je činom, kao i usputnom komunikacijom s volonterima pri sljedećim dolascima na ovu lokaciju, donekle bio olakšan naš pristup *ekipi od lokomotive*, jer su nas i oni počeli percipirati kao volontere, a tu je percepciju nesumnjivo ojačalo i naše naknadno aktivno uključivanje u rad jedne druge inicijative koja, među ostalim, djeluje i na ovoj lokaciji.¹³

VOLONTERI, ISTRAŽIVAČI ILI PRIJATELJI?

Vrlo brzo smo se uvjerile u istinitost tvrdnje volontera da razgovor doista jest jedna od suštinskih potreba ljudi koji na Glavni kolodvor dolaze po pakete pomoći, nekima od njih važnija i od hrane, koja je naizgled jedini povod okupljanju, što smo zabilježile i u terenskim dnevnicima:

[...] rekao je kako više ne ide u NSK pa tu dođe porazgovarati sa svoja dva prijatelja. No, prijatelja nije bilo danas, a čini se niti prošli put jer je zaista puno vremena proveo s nama pa se sad nekako pitamo postoje li prijatelji uopće i, ako postoje, dolaze li tamo, jer nisu ga našli, niti je on njih nastavio tražiti nakon što se upustio u razgovor s nama, nije ih ni pogledom tražio... ili on zapravo samo traži nekoga za razgovor... (*Terenski dnevnik 5, 2022.*)

[...] uočile smo kako A. nije imao vrećicu s hranom kao drugi korisnici pa smo ga pitale gdje mu je hrana. Rekao je da nema veze, da će uzeti ako ostane. Ovo je zanimljivo stoga što smo A. uočile i prije negoli smo s njim razgovarale, dok smo obilazile područje podjele hrane. Vidjele smo ga u jednom trenutku, između ostalog, i u redu s ostalima, no kako se ispostavilo da ipak nije uzeo hranu, po svoj prilici je ono što smo mislile da je njegovo čekanje u redu ustvari bilo njegovo druženje s određenim ljudima koji čekali u redu. On je ustvari isto dosta kružio, možda je tražio neku

¹² Tada, naime, nismo znale za klasifikaciju volonterstva koja je uvriježena u djelovanju nekih humanitarnih inicijativa, među kojima je i Crveni križ, a prema kojoj se razlikuju volonteri specijalisti i spontani volonteri (<https://www.hck.hr/kako-pomoci/volontirajte/volonteri/185>; pristup 8. 3. 2024.) u koje nas je, s obzirom na situaciju i aktivnost u kojoj smo sudjelovale, vjerojatno smjestio gore spomenuti volonter.

¹³ Osim razgovora kao načina volontiranja, apostrofiranoga gore u tekstu, uključivanje u ovu inicijativu podrazumijevalo je i sudjelovanje u pripremi obroka, u organizaciji i podjeli paketa pomoći, prikupljanje financijskih i drugih donacija, razgovor o konkretnim potrebama i zapisivanje, primjerice, veličina odjeće i obuće koju bi inicijativa trebala za nekoga pojedinca nabaviti do sljedećega susreta i sl.

konkretnu osobu, a možda je samo tražio nekoga s kime bi porazgovarao. Sugerira to i primjedba o uzimanju hrane, kao da mu je usput („vidjet ću, ako ostane, uzet ću“), a društveni moment, to jest komunikacija, primarna. (Terenski dnevnik 2, 2022.)

Najčešće je tu ipak bila riječ o monologu, tako da se naše volontiranje svodilo i još se uvijek uglavnom svodi na slušanje. Volonterska uloga utjecala je nesumnjivo i na prve spoznaje do kojih smo došle; naime, nismo mi tada tragale za „kazivačima“, kao što smo to uglavnom činile u svim našim dosadašnjim istraživanjima, već su, uvjetno rečeno, „kazivači“ pronalazili nas, što djelomično sugeriranju gore navedeni isječci terenskih bilješki. Slijedom toga, i naše početne spoznaje bile su ograničene njihovim životnim iskustvima. I u nastavku istraživanja, naše su spoznaje ostale definirane pojedinačnim iskustvima ljudi s kojima smo komunicirale, te u tom smislu treba istaknuti kako vjerojatno nikada nećemo moći ponuditi neku generaliziranu sliku načina na koji se socijalno ugroženi građani Zagreba nose s izazovima svakodnevnoga života, jer nam osiguravanje „statistički reprezentativnoga uzorka“ (Rosenthal 1991) nije niti bilo u planu.

U početnim smo se tjednima volonterskoga rada jako trudile svim ljudima s kojima smo komunicirale naglasiti i drugu svrhu našega bivanja na toj lokaciji, onu istraživačku, pri čemu smo zanimanje za njihovu socijalnu i ekonomsku pozadinu, dnevne rutine te kratkoročne i dugoročne planove za preživljavanje i/ili izlazak iz aktualne situacije, status (ne)zaposlenosti, primanja itd. predstavile „svakodnevnim jezikom“ i opisno, kako bismo osigurale bolje razumijevanje naših interesa. Njihove reakcije na to najčešće su se svodile na kratak i jako uopćen osvrt na situaciju u kojoj su se zatekli, nerijetko uz dozu kritike sustavu koji ne čini dovoljno da se prekine lanac njihove ovisnosti o ovakvoj vrsti humanitarne pomoći. Međutim, kontinuiranim bivanjem na terenu određen se broj ljudi počeo sve češće pojavljivati u našoj blizini; komentirali bi sadržaj netom primljenoga paketa i zahvaljivali, raspitivali se možemo li im nabaviti neki odjevni predmet ili obuću, a onda i uljudno postavili pokoje pitanje o tijeku našega istraživanja.

Osim što je čin uključivanja u rad jedne od inicijativa koje djeluju na ovoj lokaciji sam po sebi predstavljao olakšavajuću okolnost s gledišta mogućnosti približavanja *ekipi od lokomotive*, važno je ovdje naglasiti kako je za to približavanje presudnu ulogu, čini nam se, ipak odigrala činjenica da smo u volontersku zajednicu, igrom slučaja, ušle zajedno s nekoliko članova *ekipe od lokomotive* („korisnika“). Važno je to stoga što, ma se koliko naše „pozicije“ – koje su inače, a pogotovo u istraživanjima osjetljivih tema kao što je beskućništvo itekako relevantne s gledišta poimanja „moći“ odnosno „hijerarhije“ te osmišljavanja načina za prevladavanje problema udaljenosti istraživača i istraživanih, pri čemu u obzir treba uzeti i varljivost uvriježenog mišljenja da su istraživači ti koji nužno

imaju moć (usp. Thapar-Björkert i Henry 2004) – izvan toga konteksta činile udaljenima, ta je udaljenosti ovdje bila nadvladana činjenicom da smo, s obzirom na povod susreta, bili „jednaki“ i da su se naši susreti i komunikacija (u početku) gotovo isključivo temeljili na usredotočenosti na isti cilj (napraviti u očekivanom roku ono što se od nas očekuje) koje je pratilo zajedničko spontano „učenje“ volonterskog posla, suočavanje s početničkim greškama, a onda i zbijanje šala na vlastiti račun.

Spontano smo se upoznavali, a nama se kroz širenje spektra tema o kojima smo razgovarali otvarao svijet ne samo njihovih životnih trajektorija nego i niza problema s kojima se suočavaju i drugi članovi *ekipe od lokomotive*.¹⁴ Zajednički proces „postajanja“ volonterima s nekolicinom članova *ekipe od lokomotive* i uspostavljanje prijateljskoga odnosa s njima¹⁵ utjecali su i na naše prihvaćanje od drugih članova te skupine, jer su se razgovori i šale, započeti tijekom procesa pripreme paketa pomoći, nerijetko nastavljali i na terenu, tijekom i nakon podjele, sada u nešto većoj grupi, te se na taj način, kroz neformalnu komunikaciju ne nužno obilježenu našom volonterskom ulogom, to približavanje događalo spontano. Tako se i naša pozicija s vremenom oblikovala kao ona „između“ (usp. Garthwaite 2016:67–68) *pravoga volontera* – osobe čija je uloga uvelike određena podjelom paketa pomoći i zapisivanjem predmeta koje bi pojedinim članovima *ekipe od lokomotive* trebalo nabaviti (odjeća, obuća, deka, lijek i sl.) – i poznanika/prijatelja kojemu se, primjerice, može bez rizika od kritike požaliti na sadržaj toga paketa, zamoliti za nabavku artikla točno određenoga brenda ili boje, pa i zatražiti uslugu koja uvelike nadilazi odnos volonter – “korisnik”.¹⁶ Slijedom navedenoga, proces

¹⁴ Iako se time u ovome članku ne bavimo, tek ćemo spomenuti kako je jedna od tema koja nam se kroz te razgovore iskristalizirala kao analitički iznimno potentna, jest odnos „korisnika“ ne samo prema sadržaju paketa pomoći koju dobivaju, nego i uopće sustavu humanitarnoga (izvaninstitucionalnoga) djelovanja, ali i njihov odnos prema volonterima. Njihovi su osvrti na te probleme, baš kao i naknadni razgovori s drugim članovima *ekipe od lokomotive*, nesumnjivo, barem djelomično, utjecali i na to da smo o pojedinim elementima volonterskoga rada počele razmišljati izrazito kritički. Ta nam se spoznaja, upravo zbog načina na koji smo do nje došle, iz današnje perspektive čini izazovnijom i više opterećujućom (ponajprije zbog činjenice da smo kao volonterke uživale u osjećaju topline i pripadanja koju nam je pružala volonterska grupa kojoj smo se pridružile; usp. Garthwaite 2016) negoli podvojenost koja dolazi iz, uvjetno rečeno, opozicije volonter – istraživač u kontekstu istraživanja *ekipe od lokomotive*, što je prepoznato kao problem *promiješanih lojalnosti* (Williams 2016) koji izaziva raskorak između onoga što se očekuje od istraživača u ulozi volontera i njegove osobne etike.

¹⁵ Svjesne smo pritom, dakako, kontekstualne uvjetovanosti nastanka i održavanja takvih poznanstava/prijateljstava, te činjenice da naše viđenje odnosa uspostavljenoga na terenu ne mora odgovarati viđenju ljudi koje smo tamo upoznale (usp. Darling 2014:211).

¹⁶ Primjerice, jedna članica *ekipe od lokomotive* tako nam je navela konkretan model jednoga brenda tenisica koje bi joj trebale (za koje je, kako je rekla, čula na reklamama i vjeruje da bi joj dobro došle zbog problema s kralježnicom) i zamolila nas da ih pokušamo nabaviti. Drugi nam se čovjek došao požaliti na svijetlu jaknu koju je upravo dobio od volontera i zamoliti nas da mu

našega „uranjanja“ u teren posredstvom volontiranja donekle je blizak¹⁷ Goffmanovoj ideji o važnosti istraživačeva podvrgavanja osobnoga i društvenoga skupu kontingencija i neizvjesnosti, kako bi što bolje razumio „poziciju“ onih koje istražuje (usp. Goffman 1989:125). Naravno da je u takvom iskustvu, premreženom procesima stvaranja bliskosti sa „subjektima istraživanja“, neminovno promišljati i utjecaj naše podvojene uloge (volonter/istraživač) kako na proces istraživanja i njegove potencijalne rezultate, tako i na odnos s *ekipom od lokomotive*, ali i s drugim volonterima s kojima smo kontinuirano i intenzivno surađivale. Međutim, za razliku od istraživača koji volontiranje unaprijed planiraju kao jednu od istraživačkih strategija (Menih 2013; Garthwaite 2016, usp. i Catela 2019) pa, slijedom toga, osmišljavaju i prikladne načine za postizanje balansa između različitih uloga, primjerice, kroz pokušaj razdvajanja privatnog i profesionalnog, istraživačkog i volonterskog, subjektivnog i objektivnog itd. kako bi, između ostaloga, ujedno očuvali fizičku i emocionalnu energiju koja je u istraživanjima osjetljivih tema itekako relevantna (usp. npr. Menih 2013; Tinney 2008), naš ulazak u volontersku ulogu mnogo je više obilježen slučajnošću i spontanošću.

To je često podrazumijevalo neki oblik „navigacije kroz metodološki nepredvidive situacije, fluidno, sklisko, uslojeno pozicioniranje, identitetske sive zone, disciplinarne i normativne liminalnosti“ (Mucko 2023:163), zbog čega su se i procesi balansiranja uloga, ali i donošenje niza odluka, mogli realizirati u nikad ponovljivom „ovdje i sada“ (Darling 2014:211).

nabavimo neku u tamnijoj boji, uz riječi: „Ne bih htio biti nezahvalan, ali nije ovo za mene. Pa to je do sutra prljavo. Prenoćim negdje u njoj i gotova je.“ Spomenute su izjave važne i s gledišta procesa stigmatizacije osoba koje žive u beskućništvu – a koji se, pored ostaloga, producira kroz medije, popularnu kulturu, istraživanja, kampanje itd. i oblikuje diskurs o „kulturi“ siromaštva i beskućništva (Gerrard i Farrugia 2015) – čiji je sastavni dio i pretpostavka da se, zbog položaja u kojemu se nalaze, trebaju zadovoljiti onim što dobiju. Ipak, možda je primjer koji najbolje svjedoči uspostavljanju spomenutoga odnosa s pojedinim članovima *ekipe od lokomotive* bila situacija u kojoj nas je jedan od njih odlučio pratiti na putu prema doma i u jednom trenutku, kako smo zabilježile netom nakon samoga događaja, rekao: „Čujete, imam ja jednu molbu za vas. Moram uvijek predvečer tražiti gdje ću prespavati, a treba se i za hranu pobrinuti ... pa da ne idem na sve strane, mislio sam da bi vas dvije mogle dolje [u supermarketu] malo šarmirati tipa koji je na toploteci i dogovoriti s njime da, kad zatvara, ne baci obroke koje nisu prodali u vreće za smeće i u kontejner, nego na nekom mjestu drugom, da dogovorite to, da ne moram tražiti, da znam gdje je“.

¹⁷ Iako je u širem smislu dolazak do terenskih spoznaja ograničen činjenicom da smo istraživanje provodile tek na jednoj lokaciji.

Prostor

Značajnu je ulogu u gradnji odnosa s *ekipom od lokomotive*, uz netom navedene značajke ulaska u volontersku zajednicu, odigrala i činjenica da se susrećemo na otvorenom prostoru, da je skupina (volontera i „korisnika“) manje-više stalna i da je, iako u iznimno frekventnom prostoru grada, ipak odvojena od slučajnih prolaznika. Toj tezi u prilog idu i istraživanja beskućništva koja pokazuju kako je otvoren prostor mjesto u kojem razlike između istraživača i istraživanih najmanje dolaze do izražaja (Ecker 2017). Osobito je to relevantno u kontekstu usporedbe takvih istraživanja s onima koja se odvijaju u institucionalnim okvirima (prenoćišta i slične ustanove), gdje je fiksiranost uloga („beskućnika“ i „istraživača“, ali i općenito „beskućnika“ i „ne-beskućnika“) temeljena, među ostalim, i na diskursima koji stalno naglašavaju toliko unaprijed zadanu dihotomiju (istinito – lažno, normalno – nenormalno itd.) da ju je i uz ogroman trud teško izbjeći. Takve postavke, kako ističe Panos Bourlessas (2019), nerijetko sa sobom nose i nemogućnost (ili onemogućavanje) istraživača da slobodno odabere sudionike istraživanja (jer institucije biraju „reprezentativne“), što ne samo da se odražava na rezultate istraživanja već, u konačnici, može dovesti i do toga da istraživač, s odmakom i uz dozu frustracije, u vlastitom istraživanju prepozna elemente ojačavanja moći institucija da reproduciraju stereotipe o beskućnicima (ibid.). S gledišta (kritičkoga) odnosa prema istraživanju beskućništva u institucijama, relevantan je i prilog Kostasa Gounisa (1996) koji, u osloncu na Foucaultovo razumijevanje sustava moći, raspravlja o institucionalnoj marginalizaciji i kontroli (zabrane, discipliniranje, nadzor), u čijoj je podlozi predodžba o beskućniku kao nekom „sumnjivom“ (ovisnost, kriminal, lijenost itd.), što postupno dovodi do toga da i sami ti ljudi, bivajući kontinuirano izloženi stereotipima o vlastitoj drugosti – jer, *pomaže im se, istražuje ih se* i slično – i nerijetko nemajući drugu opciju doli prihvatiti institucionalna očekivanja, sami o sebi postupno počinju razmišljati i ponašati se u skladu s tim stereotipima. Kako se u takvome kontekstu istraživač treba (i može) postaviti prema temeljnim etičkim principima (Hammersley i Atkinson 2007:209–219), ponajprije onima koji se tiču poštovanja informiranoga pristanka te procjene šteta i koristi? Gounis (1996) naglašava kako je u takvim istraživačkim postavkama – koje, podsjetimo, uključuju određenu razinu zatočenosti i ovisnost o institucijama – ideja o informiranom pristanku apsurdna. Naime, uz već spomenutu navadu da se istraživaču nerijetko sugerira prikladan/reprezentativan sugovornik, što, baš kao i prihvaćanje te sugestije, može biti potaknuto pozitivnim namjerama – jer, za ovakva je istraživanja suradnja s *čuvarem ulaza* dragocjena – pitanje je kako mi, istraživači, percipiramo slobodu subjekata istraživanja da izraze svoj pristanak na istraživanje, ali i da tijekom razgovora izmaknu ulozu koja se od njih pretpostavljeno očekuje. U svjetlu toga itekako je relevantno i pitanje

što je za njih „šteta“, a što „korist“, kako u kontekstu uključivanja u istraživanje, tako i u kontekstu sadržaja onoga što će podijeliti s istraživačem. Pojedini istraživači stoga biraju alternativne metode pristupa koje se kreću u širokom rasponu od povremenoga druženja na ulici, preko dijeljenja obroka, do spavanja s ljudima koji žive u beskućništvu (Bourlessas 2019; Bourgois 2012; Marcus 2006), naglašavajući, među ostalim, prednost takvih metodoloških izbora – koji podrazumijevaju istraživanje na lokacijama koje su bliske onima koje se istražuje – ne samo kao otklona od istraživanja koja eksplicitno ili implicitno podupiru stereotip o beskućnicima nego i s gledišta važnosti potencijalnoga utjecaja zajedničkoga provođenja vremena s istraživanim ljudima i njihova upoznavanja kao osoba na „istinitost“ rezultata istraživanja, koju se u istraživanjima beskućništva katkad problematizira (usp. Rosenthal 1991).

Primjena takvih istraživačkih strategija može pridonijeti umanjivanju razlike zasnovane na moći jer provođenjem izvjesnoga vremena zajedno kriterij „prestiza“ postaje znanje o beskućništvu, a ne društvena hijerarhija, zbog čega osoba s iskustvom življenja u beskućništvu postaje „učitelj“ (usp. Rosenthal 1991), čime se istraživaču otvaraju mogućnosti za istančanije i obuhvatnije razumijevanje različitih aspekata svakodnevnoga života tih ljudi, ali i raznolikosti iskustava beskućništva. Premda je – u usporedbi s pothvatima spomenutih istraživača – naš ulazak u svakodnevicu *ekipe od lokomotive* višestruko ograničen, istraživanje smo nastojale provoditi fokusirajući se, osobito u početku, na razvijanje i njegovanje strpljivoga, slobodnoga i uvažavajućega načina komuniciranja, koji nas je s vremenom doveo i do, u istraživačkom smislu, relevantnih spoznaja. Kontinuiranim promatranjem, odnosno čekanjem i druženjem kao sredstvima približavanja i zbližavanja s *ekipom od lokomotive* postupno se stvorila skupina ljudi s kojom smo komunicirale pri svakom susretu.¹⁸

Slušanje: tišine, šutnje i glasovi

Svakim novim dolaskom na to mjesto, sve više su nam se kroz razgovore s određenim ljudima otvarali neki novi životi, neki novi svjetovi. Ponekad bi nam boravak

¹⁸ S obzirom na činjenicu da smo od prvoga dana na terenu boravile zajedno te da su se naši početni istraživački interesi uvelike podudarali, najveći je dio posjeta ovoj lokaciji bio zajednički. To je važno napomenuti stoga što nas je i *ekipa od lokomotive* od samoga početka percipirala kao tim, te smo s njima u toj fazi istraživanja uvelike zajednički gradile odnos. Kasnije je, nakon što su se naši pojedinačni interesi postupno više profilirali, svaka od nas samostalno dogovarala intervjue s određenim ljudima na temelju zasebnih istraživačkih interesa kojima se u ovom radu ne bavimo.

protekao u razgovoru tek s jednom ili eventualno dvjema osobama koje su čekale obrok, ili poput nas kružile, šetale u potrazi za poznatim licem, pozdravom ili razgovorom. Oni s kojima bismo započele razgovor, obično su nam se pomalo pretvarali u znance s kojima bismo razgovor pri idućem susretu nastavljale.

S vremenom se repertoar tema širio, pa smo tako i preko razgovora o sasvim općenitim i naizgled nevažnim temama kao što su vremenske prilike, hrana, odijevanje, dnevne obveze i slično, polako upoznavale njihove životne trajektorije odnosno konture društvenih, ekonomskih, kulturnih pozadina njihova života, pa tako i onih koji su „zaslužni“ za njihovo čekanje u redu za humanitarnu pomoć, što potvrđuje tezu Martina Gerarda Forseyea (2010) da je angažirano, sudioničko slušanje „onoga što ljudi govore“ u etnografskome istraživanju važno barem podjednako kao i sudioničko promatranje. Kroz učestale razgovore s pojedincima postupno se razvijao i naš odnos.

Razgovori su tekli u raznim ritmovima i intervalima, sadržajno je gotovo uvijek sa strane naših sugovornika bilo prisutno i svojevrсно sažimanje – najčešće događaja proživljenih protekloga tjedna, njihovih budućih planova, kao da su sve što imaju reći željeli upravo tamo i tada podijeliti s nama, kao da više neće biti prilike za naš razgovor.

Ipak, iako je s jedne strane bilo prisutno spomenuto sažimanje mnoštva informacija koje su željeli s nama podijeliti, s druge strane – primijetile smo i pomno čuvanje dijela informacija o vlastitim životnim uvjetima, kao da su razgovorljivost, interes za naš život u detalje, mnoštvo informacija o koječemu drugom trebali biti nadomjestak za ono o čemu ne žele, ili im nije ugodno razgovarati s nama. Na „tišinu“ ili „šutnju“ bismo nailazile kada bi u razgovorima iskrsnula bolna, neugodna mjesta života naših sugovornika.¹⁹ Primjerice, neki od njih su na nama naoko banalna pitanja koja se tiču njihove prošlosti, odgovarali kratko, s oprezom, ili pak brzo mijenjali temu nekim protupitanjima o nekim detaljima iz naših života.

Premda su razgovori s *ekipom od lokomotive* vođeni tijekom podjele paketa u neformalnom okruženju, ipak su, s obzirom na to da je riječ o delikatnoj temi, predstavljali emotivno iskustvo i za njih i za nas. Prema reakcijama, verbalnim i neverbalnim (šutnja, skretanje pogleda i sl.), mogle smo detektirati njihove emocije i stavove o temama koje su bile predmet razgovora. To je, dakako, utjecalo i na naše emocije.²⁰ Emocionalno

¹⁹ Tišina, odnosno, točnije rečeno, „šutnja“ na koju bismo nailazile više se odnosila na prešućivanje određenih odgovora, barem prema tome što smo mogle naslutiti, zatim izbjegavanje direktnoga odgovora, odgovaranje protupitanjem o bliskoj temi koje se tiče naših života ili odgovaranje na pitanje s mnoštvom nevezanih dijelova koje je graničilo s logorejom. Više o raznim tipovima „šutnje“ vidi u Marković (2020), Kurzon (2007), Berger (2004).

²⁰ O iskustvima izloženosti i ranjivosti istraživača u istraživanjima beskućništva vidi primjerice u Sikic Micanovic i sur. 2020.

sudjelovanje istraživača nije neobično, pogotovo je prisutno u istraživanju „ranjivih“ društvenih skupina i nemoguće ga je izbjeći (Mitchell i Irvine 2008). Upravljanje emocijama tijekom cjelokupnoga istraživanja, te osobito tijekom razgovora, od istraživača zahtijeva veliku pažnju, oprez i izrazitu usredotočenost.²¹ Povremeno smo osjećale nesigurnost, a ponekad bi prevladala bespomoćnost koja je proizlazila iz frustracije jer nismo stručnjaci koji mogu pružiti konkretnu i adekvatnu pomoć za rješavanje problema s kojima se ljudi koje smo susretale suočavaju i koje su dijelili s nama.²²

Svega spomenutoga smo postajale svjesne najčešće tek odlaskom s terena – jer nas je volonterski rad i u fizičkom (priprema i podjela paketa pomoći) i u mentalnom smislu toliko zaokupio da smo o svojoj istraživačkoj ulozi najčešće razmišljale tek povratkom s terena, tijekom pisanja terenskih bilješki u kojima smo njihova kazivanja *prevodile* u „naše“ spoznaje.²³ Granica između volonterske i istraživačke uloge sve je više blijedila s učestalošću naših sudjelovanja u događanju, odnosno „svladavanjem“ volonterskoga posla, pa tako i onoga njegova dijela kojemu je, kako je ranije navedeno, razgovor ključni dio. Razgovori s *ekipom od lokomotive* postajali su sve spontaniji, a naša sigurnost u vlastitu istraživačku poziciju sve krhkija (Menih 2013), ponajprije zbog razmišljanja o tome iskorištavamo li glad tih ljudi za razgovorom u istraživačke svrhe te kako se odnositi prema znanjima o njihovoj svakodnevicu do kojih smo došle kroz neformalne razgovore, unatoč tomu što naš istraživački identitet nismo skrivale i što smo u razgovorima kontinuirano podsjećale i na tu svrhu našega bivanja na terenu, svjesne da su mnogi od njih, zbog naše kontinuirane prisutnosti na terenu u ulozi volonterki, s vremenom možda zaboravili ili ignorirali našu istraživačku ulogu (usp. Darling 2014:207).

Jedan od načina hvatanja u koštac sa spomenutim problemima koji proizlaze iz

²¹ Pojedini autori će primijetiti kako kvalitativni intervjui dijele sličnost s psihoterapijom (Dickson-Swift i sur. 2006) jer se oboje temelji na empatiji i vještinama slušanja, dajući mogućnost sudionicima istraživanja da razgovaraju o osobnim problemima s nekim tko ih želi slušati (Mitchell i Irvine 2008:35). No, kako dalje primjećuju Mitchell i Irvine, terapeut sluša s ciljem pružanja pomoći sudionicima, te, iako je i samo slušanje način terapeutskoga djelovanja, ono ipak nije jednako onom terapeutskom djelovanju kojemu je cilj konkretno pomoći sugovorniku, odnosno pacijentu (ibid.:35).

²² Primjer za to je razgovor s jednom osobom o tome smije li je se fotografirati dok je u javnom prostoru, ima li prava na kakvu naknadu ako je snimljena bez vlastitoga dopuštenja, zatim upiti oko pravila gdje je moguće i uz koje uvjete odlaziti na obroke tijekom dana, razgovori o problemima s kojima su se susretali su i krađa osobne iskaznice ili socijalne pomoći, razlozi nedozvoljenoga boravaka u Prihvatilištu za beskućnike Velika Kosnica i sl.

²³ S obzirom na značajke našega (zajedničkoga) ulaska na teren, koje su opisane prethodno, već smo nakon prvoga susreta s *ekipom od lokomotive* otvorile zajedničku mapu kojoj je svaka od nas pristupala s vlastitoga računala i u nju upisivala svoje bilješke i komentare na terensko iskustvo. Te smo zapise potom kontinuirano iščitavale i o njima zajednički raspravljale, odnosno analitički ih promišljale.

naše podvojene uloge – istraživačica i volonterki – bila je odluka da s ljudima s kojima smo se zbližile obavimo intervju. U nastavku ukratko opisujemo nekoliko primjera interakcije s „kazivačima“, kako bismo (u prvome primjeru) osvijetlile ne samo kontekstualnu uvjetovanost intervjuja (formalno – neformalno) nego i uvjetovanost iskaza odnosima između istraživača i „kazivača“ (drugi primjer), koja je, čini nam se, u istraživanju beskućništva i siromaštva uopće iznimno relevantna.

Za prvoga smo „kazivača“ odabrale Matea,²⁴ osobu koju smo najbolje upoznale i s kojom smo se tijekom druženja s *ekipom od lokomotive* najviše zbližile. Mateo je otvoren, elokventan, ima iskustvo višegodišnjega života u beskućništvu, shvatio je što radimo i pristao na (snimani) intervju pod uvjetom da bude anoniman. Pažljivo smo pripremile pitanja vezana uz život u beskućništvu, vodeći se znanjima koja je s nama podijelio tijekom neformalnih druženja. Naša su očekivanja bila velika; trebao je to biti prvi „službeni“ rezultat našega višemjesečnog istraživanja i činio nam se dragocjen. Kako bismo osigurale neometanu komunikaciju, za mjesto intervjuja smo odabrale obližnji ured u prostoru inicijative u čije smo djelovanje bile uključene. Mateo je došao drugačije odjeven nego što smo ga inače vidale, šutljiv i nije se šalio kao što to uvijek čini. Sjeo je preko puta nas i na pitanja odgovarao kratkim rečenicama, pazeći na sadržaj onoga što će izreći i trudeći se govoriti standardnim jezikom. Sadržaj intervjuja nije ni blizu otkrivao nijanse njegova iskustva življenja u beskućništvu u usporedbi s onim što smo o tome saznale iz neformalnih razgovora.

Pokazalo se, dakle, da je formalniji kontekst razgovora odnosno situacija u kojoj, umjesto da opušteno stojimo na ulici i razgovaramo, sjedimo u uredu, s radnim stolom i diktafonom između nas, s neugodnom tišinom između pitanja i odgovora itd. otvorila procjep koji je istaknuo sve ono što nas dijeli, a što je utjecalo i na sadržaj intervjuja. Spomenuti primjer intervjuja naočigled otvara problem istraživačke etike, ovdje usmjeren na problem diseminacije rezultata istraživanja koji se pojednostavljeno može svesti na pitanje: što u takvim situacijama u našim budućim tekstovima koristiti kao „građu“ – ono što smo saznale tijekom volontiranja, koje je u našem slučaju preklapljeno s metodom promatranja sa sudjelovanjem, ili ono što smo snimile tijekom dogovorenoga intervjuja? Nije tu riječ isključivo o dvojabama koje proizlaze iz promišljanja klasičnih etičkih principa naših istraživanja, kao što su procjena šteta i koristi,²⁵ zaštita identiteta i slično, nego i

²⁴ Sva su imena osoba s kojima smo razgovarale pseudonimi.

²⁵ Naravno, to ne znači da u istraživanju nismo poštovala temeljne etičke principe. Svim smo potencijalnim sudionicima istraživanja pojasnile da ćemo njihov identitet maksimalno zaštititi (da ćemo koristiti pseudonime, da nećemo zajedno koristiti, primjerice, podatke o njihovoj dobi, podrijetlu, mjestu/mjestima na kojima borave/spavaju, konkretne probleme u suradnji s određenim institucijama i aktivnostima koje se definiraju kao „prekrsaji“ itd.), da će se informacije

sasvim osobnim razinama nelagode koje bismo mogle podvesti pod „privatne“ etičke principe i u okviru njih razmatranje pitanja koristimo li sadržaje privatnih razgovora u znanstvene svrhe. U rješavanju tih dvojbi presudnu su ulogu odigrali upravo neki od sudionika istraživanja metodom intervjua koje smo – vodeći se važnošću poštovanja „nenasilja“ u provođenju intervjua (Sherman Heyl 2001:378) – birale prema kriteriju bliskosti koju smo s njima s vremenom razvile. S nekima od njih povremeno smo se nalazile i izvan organiziranih aktivnosti podjele humanitarne pomoći i u tim su se neformalnim susretima oni nerijetko pozivali na našu istraživačku ulogu i nastojali nam približiti značajke vlastite svakodnevice koje su nam u istraživačkom smislu relevantne. Štoviše, katkad su se u neformalnim situacijama izravno referirali na sadržaj onoga što su, kako su neki od njih znali reći, „rekli službeno“ i detaljnije pojašnjavati situacije ili odluke koje su tada iznijeli, usput otvarajući i određena poglavlja svojega života koja su nam u istraživačkom pogledu bila neizmjerljivo bitna za razumijevanje njihovih pojedinačnih životnih trajektorija.

U takvim smo situacijama postale svjesne iterativnoga karaktera procesa dobivanja pristanka na istraživanje (*informed consent*), jer se on kontinuirano nadograđivao kroz naknadnu komunikaciju s istraživanima, što je, dakako, utjecalo i na naš odnos prema dvojbama vezanima uz pitanje što koristiti kao terensku građu. Osim što istraživanima omogućuje da pojasne ili promijene mišljenje o nekim aspektima znanja koje su ranije podijelili s istraživačem, iterativni proces važan je i za istraživača, jer mu daje priliku (i odgovornost) da kroz naknadnu (neformalnu) komunikaciju s istraživanima točno predstavi svoje istraživanje i njegove namjere (usp. Darling 2014:207). Primjerice, na jednom javnom okupljanju različitih dionika javnoga sustava posvećenoga problemima beskućništva, susrele smo Mladenu. S Mladenom smo provodile pauze između izlaganja međusobno povezanih statističkim podacima i idejom o potrebi ulaganja dodatnoga angažmana u pomoć toj skupini ljudi. Na jednoj od pauza, dok smo zajedno stajali na sunčanoj strani dvorišta zgrade u kojoj je događaj bio organiziran, Mladen nas je zamolio da se pomaknemo na drugu, sjenovitu stranu jer, kako je rekao, „tu ne može više stajati jer jako smrdi“. Pomaknule smo se, a na pitanje u čemu je problem, jer mi smrad nismo osjećale, Mladen je odgovorio da mi i ne možemo osjetiti taj smrad jer on nije fizički. Pojasnio je potom kako ga nervoznim čini stajanje u blizini socijalne radnice s kojom je u jednom dijelu svojega beskućničkoga „staža“ imao iznimno neugodnu suradnju. Detaljan opis toga iskustva, koje ranije u intervjuu nije niti spomenuo, može biti važan

koje s nama podijele, odnosno snimke razgovora, koristiti isključivo u svrhu našega znanstvenoga rada i slično, kao i da uvijek mogu odbiti odgovoriti na postavljeno pitanje, istaknuti ono što sami smatraju važnim ako i nije sadržano u pitanjima intervjua, da u bilo kojem trenutku mogu odustati od istraživanja i sl.

u kontekstu razumijevanja određenih „prijelomnih točaka“ u životu osobe s iskustvom beskućništva, ali i poslužiti kao jedan od primjera odnosa između tih ljudi i sustava koji se o njima „brine“, baš kao i licemjerja koje se prepoznaje u nesuglasju između onoga što određene službe u javnosti naglašavaju kao svekoliku posvećenost „poboljšanju položaja beskućnika“ i individualnih iskustava nekih od njih. Promišljajući u kontekstu te situacije druženje (Rosenthal 1991) i čekanje (Palmer i sur. 2017) kao strategije približavanja onima koje istražujemo – a koje su značajkama izvedbe smještene na razmeđu privatnoga i profesionalnoga – djeluju ne samo kao mehanizmi osiguravanja „nenasilja“ već i kao sredstva obuhvatnijega i dubljega razumijevanja subjektivnih iskustava beskućništva (i neimaštine) u kojima, kada je riječ o konkretnom primjeru, značajnu ulogu ima i odnos relevantnih institucija prema ljudima koji žive u beskućništvu.

Pozitivne reperkusije višemjesečnoga čekanja i druženja spoznale smo posebno i kada smo, nakon višekratnih molbi Zorici za (snimanim) intervjuom i njezinim odgovora da će vidjeti i javiti se, napokon dobile pozitivan odgovor, zajedno s prijedlogom da intervju obavimo u kafiću relativno udaljenom od mjesta na kojem smo se susretale pri podjeli paketa pomoći. Iskustvo intervju s Mateom ponukalo nas je da prijedlog prihvatimo, ali i da intervju vodimo s tek nekoliko vrlo općenitih pitanja kao vodilja odnosno da njoj prepustimo izbor onoga što s nama želi podijeliti, stavljajući se gotovo u potpunosti u poziciju „učenica“ (Rosenthal 1991). Drugačije govoreći, nastojale smo slijediti principe „refleksivnoga intervjuiranja“ (Nardon i sur. 2021:8–9) uvažavajući teme koje sama smatra relevantnima i način govorenja o njima, imajući razumijevanja za digresije i slično, te smo se, u situacijama u kojima je htjela čuti naše mišljenje o nekim vlastitim odlukama i izborima, trudile voditi pretpostavkom da je ona najbolji „ekspert za vlastiti život“ (ibid.). Nakon toga intervju naš je odnos, više negoli s bilo kime drugim, zadobio konture prijateljstva, što se, pored ostaloga, manifestiralo i time što nam je jednoga dana poslala veselu poruku uz želju da s nama uz sladoled proslavi svoj rođendan. Taj nas je poziv suočio s ogromnim teretom: s jedne strane zadovoljstvo da smo upotrijebljenim istraživačkim ali i uopće ljudskim pristupom uspjele barem donekle nadvladati jaz između nas, *skućenih* i plaćenih istraživačica, i nje, umirovljenice s vrlo nesigurnim životom,²⁶ a s druge strane nelagodu vezanu uz činjenicu da njoj ta proslava – u kojoj nas je odlučila počastiti sladoledom – predstavlja značajan financijski izdatak. Danima smo osmišljavale strategiju kako bismo mogle preuzeti trošak proslave, a da Zoricu pritom ne povrijedimo. U tim smo promišljanjima, među ostalim, preispitivale vlastite stavove i vrijednosti, pa i

²⁶ U trenutku našega tadašnjega susreta ona je bila u situaciji potrage za jeftinim smještajem jer je, zbog obiteljskih razmirica, izbačena iz kuće u kojoj je do tada stanovala. O iskustvu života žena s iskustvom beskućništva u Zagrebu vidi više u Greiner 2022 i Šikić-Mićanović i Greiner 2024.

predrasude s kojima smo ušle na teren a da toga nismo bile svjesne, odnosno nastojale razumjeti kompleksnost naših uloga u odnosu s *ekipom od lokomotive* (Bolton 2010:3, prema Nardon i sur. 2021:2). Posredstvom te refleksije spoznale smo da „međusobna razmjena može imati transformativno pozitivan utjecaj“ na one ljude koje se u javnosti uglavnom naziva „marginaliziranima“ te pridonijeti razvijanju reciprociteta između dviju strana; u tom smislu, čin prihvaćanja dara shvaćamo kao način pokazivanja poštovanja prema toj osobi, odnosno uvažavanja njezine želje da se – u konkretnom slučaju, time što će nekoga počastiti sladoledom – svrsta među „normalne“, one koji znaju raspolagati svojim novcem, planirati troškove na način da si povremeno mogu priuštiti i izdatak koji nije nužan (usp. Bourlessas 2019:6).²⁷ Zorica je, zajedno s još nekolicinom članova *ekipe od lokomotive*, uključujući one s kojima smo zajednički ušle u „svijet volontera“, te Matea i Mladena, zaslužna za to da se krug ljudi koji su s nama odlučili nešto otvorenije podijeliti iskustva života u krajnjoj egzistencijalnoj nesigurnosti odnosno beskućništvu, postupno počeo povećavati, tako da je, stručnim jezikom govoreći, metoda snježne grude spontano postala jedno od metodoloških obilježja našega istraživanja, što se pokazalo presudnim za njegov nastavak.

* * *

Opisujući detaljno naše iskustvo ulaska na teren i bivanja na njemu – uključujući, među ostalim, i istraživačku nelagodu koja se djelomično manifestirala i kroz odgađanje „pravoga“ istraživačkoga pothvata zbog pretpostavke da bi „upad“ u živote ljudi koje smo susrele na terenu, na način kako se to čini u istraživanjima onih skupina ljudi koje se ne smatraju „ranjivima“ ili „marginaliziranima“, bio svojevrstan napad na njihovo ionako narušeno dostojanstvo, a potom predstavljajući primjere (ne)uspješnoga intervjuiranja i dolaska do podataka mimo klasičnih etnografskih metoda – nastojale smo, kroz „čekanje“ i „druženje“ kao alternativne istraživačke pristupe koje smo primijenile u ovom istraživanju, naglasiti važnost vremena odnosno trajanje i učestalost kontakata za kvalitetu odnosa između istraživača i ljudi s kojima komuniciraju tijekom istraživanja (usp. Sherman Hely

²⁷ Iako to nadilazi opseg ovoga rada, spomenut ćemo ovdje tek kako je međusobna razmjena i darivanje sastavni dio života mnogih članova *ekipe od lokomotive*. Razmjenjuje se hrana s obzirom na preferencije, muškarci ženama daruju slatkiše kada su oni dio paketa, razmjenjuju se odjevni predmeti i kućanske potrepštine. I mi smo spontano postale dijelom jedne mreže darivanja: nakon što smo ljudima s kojima smo se zblížile odlučile za Božić darovati sitnice (čokoladu, kremu, dezodorans i slično), oni su nam povremeno, uz opasku „ovo mi se činilo baš prikladno za tebe“, darovali komade nakita, marame, pisanice, cvijeće, čokoladice, blagoslovljenu vodu i slično.

2001:368). Spomenuta „kvaliteta odnosa“, koja se u našem istraživanju gradila postupno i spontano, podrazumijeva, prije svega, njegovanje etički prihvatljivoga pristupa prema onima koje istražujemo i onome što od njih saznajemo, što nerijetko, osobito kada je riječ o istraživanju „osjetljivih“ tema kao što je beskućništvo, nadilazi situacije predviđene institucionalnim etičkim kodeksima, propisima i sličnim „službenim“ dokumentima (usp. Menih 2013). Stoga je u razrješavanju etički izazovnih situacija katkad neminovno da istraživač posegne za svojim „malim privatnim etičkim sustavom“ (Vukušić, u Belaj i sur. 2009:149), vodeći se pritom i znanjima i odnosom koji je uspostavio s konkretnim pripadnikom istraživane skupine ljudi. Nastojale smo, također, kao što je vidljivo iz primjera kojima smo uputile na načine dolaska do „građe“, pokazati kako je za stvaranje „kvalitetnoga“, a onda i etičkoga odnosa s istraživanima, važno i njegovanje „odnosa jedan na jedan“ (Gounis 1996),²⁸ time se istovremeno približavajući onim dijelovima istraživanja beskućništva koji se, pored ostaloga, i izborom inovativnih metodoloških rješenja nastoje oduprijeti mogućnosti da vlastitim istraživanjima produciraju nove ili podržavaju postojeće stereotipe o onima koji žive u beskućništvu kao homogenoj grupi ljudi s jednakim problemima i, pretpostavljeno, idejom o istovjetnom načinu rješavanja tih problema. Premda se takvim istraživanjima katkad zamjera nepostojanje „statistički reprezentativnoga uzorka“ (Rosenthal 1991) – što u istraživanju tema kao što je beskućništvo može biti relevantno ukoliko bi se pokrenula neka, zasad nažalost samo u utopijskom smislu „prisutna“ akcija brzoga rješavanja njihovih osnovnih problema (npr. osobna iskaznica, smještaj, radno mjesto) – i same smo se odlučile za „etnografiju pojedinačnoga“ kao jedan od načina istraživanja i pisanja koji teži „konstituirati druge kao manje druge“ (Abu-Lughod 1991).

Izbor takvoga pristupa važan je ne samo za nas, istraživače, u pogledu rezultata istraživanja i eventualno naknadnoga stvaranja novih teorijskih doprinosa u istraživanju „marginaliziranih“ skupina kao što su ljudi s iskustvom beskućništva nego, možda još i više od toga, s gledišta njihova potencijalnoga doživljaja sudjelovanja u istraživanju koje im se, kako je u članku navedeno, u institucionalnim okvirima katkada (prikriveno) nameće. Pritom se rijetko razmišlja o utjecaju takvoga „upada“ na njihovo brojnim mehanizmima „kontrole“ ionako jako ograničeno nastojanje da barem minimalno zadrže privatnost i dostojanstvo. To im i mi, istraživači, kako je to ustanovio Gounis (1996), možemo oduzeti, a da toga najčešće nismo niti svjesni, gotovo podrazumijevajući njihovu „sraslost“ s ulogama koje im se u javnom diskursu najčešće pripisuju. Uvjerile smo se u to sasvim slučajno, prilikom posjeta prenoćištu za beskućnike koje je u Zagrebu organizirano

²⁸ U našem je slučaju to donekle modificirano, no kako smo na terenu gotovo uvijek boravile zajedno, tako su nas i članovi *ekipe od lokomotive* i otpočetak doživljavali kao tim.

koncem 2023. godine, kako bi oni „korisnici“ koji ne mogu ili ne žele odlaziti u središnje Prihvatilište za beskućnike u Velikoj Kosnici tijekom zimskih mjeseci, odnosno hladnijega vremena, imali gdje prespavati. Jednom smo prilikom, tijekom neobaveznoga čavrljanja s ljudima koji su čekali otvaranje prenoćišta, uz podjelu hrane i odjeće saznale kako se okupio veći broj ljudi nego što prenoćište može primiti. Nekolicina njih dogovarala je spavanje na jednom krevetu. Nakon što su vrata prenoćišta otvorena i činilo nam se da su se svi smjestili, zamolile smo voditelja da nam dozvoli da uđemo samo na kratko, da vidimo kako izgleda prostor. Ušle smo, no vidjevši nas u malom hodniku koji vodi u prostoriju s krevetima, jedan nam je dotad nepoznati muškarac prepriječio put do spavaonice i glasno rekao: *Što gledate? Mi smo vama nešto ko zamorčići, jel?*

LITERATURA

- ABU-LUGHOD, Lila. 1991. „Writing against culture“. U *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, ur. Richard G. Fox. Santa Fe, NM: School of American Research Press, 137–162.
- BELAJ, Melanija, Jelena MARKOVIĆ, Iva PLEŠE i Ana-Marija VUKUŠIĆ. 2009. „Etička pitanja u humanističkim istraživanjima: (Če)t(i)ri studije slučaja“. U *Jedna granica – dvije etnologije? 10. Hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, ur. Željka Jelavić, Sanja Potkonjak i Helena Rožman. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 133–156.
- BENAČIĆ, Ana. 2018. „Kako se 'crna Katica' uklapa u Bandićev spomenik Holokaustu?“. *Faktograf*, 2. veljače, URL: <https://faktograf.hr/2018/02/02/crna-katica-spomenik-holokaust-bandic/> (pristup 10. 3. 2023.)
- BERGER, Charles. 2004. „Speechlessness. Causal Attributions, Emotional Features and Social Consequences“. *Journal of Language and Social Psychology*, vol. 23/2:147–179. DOI: <https://doi.org/10.1177/0261927X04263821>
- BOURGOIS, Philippe. 2012. „Bringing HIV, Substance Abuse and Homelessness into the University of Pennsylvania Anthropology Museum through Photo-Ethnography“. *Philadelphia Social Innovations Journal*, vol. 2012/10:433. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3718501/> (pristup 10. 3. 2023.)
- BOURLESSAS, Panos. 2019. „Janus in the viscous field. A reflexive account on researching homelessness through institutionalised spaces of care“. *AREA*, vol. 53/1:4–12. DOI: <https://doi.org/10.1111/area.12592>
- CATELA, Joana. 2019. „I Don't Have the Nerve to Tell These People That I Cannot Help Them!“. Vulnerability, Ethnography, and Good Intentions“. *Societies*, vol. 9(4):84. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc9040084>

- DARLING, Jonathan. 2014. „Emotions, encounters and expectations. The uncertain ethics of 'the field'“. *Journal of Human Rights Practice*, vol. 6/2:201–212.
DOI: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huu011>
- DAVIES, Charlotte Aull. 2001. *Reflexive Ethnography. A Guide to Research Selves and Others*. London – New York: Routledge.
- DICKSON-SWIFT, Virginia A., Erica JAMES, Sandra KIPPEN i Pranee LIAMPUTTONG. 2006. „Blurring Boundaries in Qualitative Health Research on Sensitive Topics“. *Qualitative Health Research*, vol. 16/6:853–871.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1049732306287526>
- DRUŽIĆ LJUBOTINA, Olja, ur. 2012. *Beskućništvo. Pogled iz različitih perspektiva*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom Zagreb.
- DRUŽIĆ LJUBOTINA, Olja, Marijana KLETEČKI RADOVIĆ i Jelena OGRESTA. 2022. „Kvaliteta usluga za beskućnike iz perspektive korisnika prihvatilišta i prenoćišta“. *Bogoslovska smotra*, vol. 92/4:697–728. DOI: <https://doi.org/10.53745/bs.92.4.4>
- Državni zavod za statistiku. 2023. „Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u 2022.“
URL: <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58287> (pristup 18. 9. 2023.)
- ECKER, John. 2017. „A Reflexive Inquiry on the Effect of Place on Research Interviews Conducted With Homeless and Vulnerably Housed Individuals“. *Forum Qualitative Sozialforschung Forum: Qualitative Social Research*, vol. 18/1.
DOI: <https://doi.org/10.17169/fqs-18.1.2706>
- FARRUGIA, David i Jessica GERRARD. 2016. „Academic Knowledge and Contemporary Poverty: The Politics of Homelessness Research“. *Sociology*, vol. 50/2:267–284.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038514564436>
- FORSEY, Martin Gerard. 2010. „Ethnography as participant listening“. *Ethnography*, vol. 11/4:558–572. DOI: <https://doi.org/10.1177/1466138110372587>
- GARTHWAITE, Kayleigh. 2016. „The perfect fit? Being volunteer and ethnographer in a UK foodbank“. *Journal of Organizational Ethnography*, vol. 5/1:60–71.
DOI: <https://doi.org/10.1108/JOE-01-2015-0009>
- GEERTZ, Clifford [Gerc, Kliford]. 1998. *Tumačenje kultura*. Beograd: XX vek.
- GERRARD, Jessica i David FARRUGIA. 2015. „The 'lamentable sight' of homelessness and the society of the spectacle“. *Urban Studies*, vol. 52/12:2219–2233.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0042098014542135>
- GJERI ROBIĆ, Natalija. 2017. „Dvadeset godina beskućništva u Hrvatskoj (1991. – 2011.) te mogućnosti za istraživanja povijesti beskućništva“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 24/2:219–237. DOI: <https://doi.org/10.3935/rsp.v24i2.1276>
- GOFFMAN, Erving. 1989. „On fieldwork“. *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 18/2:123–132. DOI: <https://doi.org/10.1177/089124189018002001>
- GOUNIS, Kostas. 1996. „Urban Marginality and Ethnographic Practice. On the Ethics of Fieldwork“. *City & Society*, vol. 8/1:108–118. DOI: <https://doi.org/10.1525/ciso.1996.8.1.108>

- GREINER, Paula. 2022. „Iskustva i strategije žena u uličnom beskućništvu u Zagrebu“. *Revija za sociologiju*, vol. 52/3:301–330. DOI: <https://doi.org/10.5613/rzs.52.3.2>
- HAMMERSLEY, Martyn i Paul ATKINSON. 2007. *Ethnography. Principles in Practice. Third edition*. London – New York: Routledge.
- JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata. 2021. „Prirodna katastrofa kao udarac i 'veličanstveno buđenje'. Prolegomena za etnografiju nenametljivosti“. U *Godišnji skup IEF-a 2021. Istraživači na neutabanim stazama. Međunarodni znanstveni skup posvećen dr. sc. Nives Rittig-Beljak*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 23. – 24. 11. 2021., 14-15. https://www.ief.hr/wp-content/uploads/2021/11/IEF-skup_2021_knjizica-sazetaka.pdf
- KOCKOVIĆ ZABORSKI, Tanja, ur. 2023. *Lica gladi. Sit gladnom ne vjeruje. Katalog izložbe*. Zagreb: Etnografski muzej – Institut za etnologiju i folkloristiku.
- KURZON, Dennis. 2007. „Towards a Typology of Silence“. *Journal of Pragmatics*, vol. 39/10:1673–1688. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2007.07.003>
- LANCIONE, Michele. 2016. „Beyond Homelessness Studies“. *European Journal of Homelessness*, vol. 10/3:163–176. URL: https://www.feantsaresearch.org/download/10-3_article_87554359940151897872.pdf (pristup 18. 9. 2023.)
- LIEBOW, Elliot. 1993. *Tell Them Who I Am. The Lives of Homeless Women*. New York: The Free Press.
- MAMIĆ, Tomislav. 2018. „Crna točka hrvatske povijesti. Kako je Titovu plavu lokomotivu pod okriljem noći zamijenila crna Katica koja je vozila Židove u logore“. *Jutarnji.hr*, 21. veljače, URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/crna-tocka-hrvatske-povijesti-kako-je-titovu-plavu-lokomotivu-pod-okriljem-noci-zamijenila-crna-katica-koja-je-vozila-zidove-u-logore-7046111> (pristup 18. 9. 2023.)
- MANNAY, Dawn i Melanie MORGAN. 2015. „Doing ethnography or applying a qualitative technique? Reflections from the 'waiting field'“. *Qualitative Research*, vol. 15/2:166–182. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468794113517391>
- MARCUS, Anthony. 2006. *Where have all homeless gone? The making and unmaking of a crisis*. New York – Oxford: Berghan Books.
- MARKOVIĆ, Jelena. 2020. „The Silence of Fear, Silencing by Fear and the Fear of Silence“. *Narodna umjetnost*, vol. 57/1:163–195. DOI: <https://doi.org/10.15176/vol57no108>
- MAY, Jon, Paul CLOCHE i Sarah JOHNSEN. 2007. „Alternative Cartographies of Homelessness. Rendering visible British women's experiences of 'visible' homelessness“. *Gender, Place and Culture. A Journal of Feminist Geography*, vol. 14/2:121–140. DOI: <https://doi.org/10.1080/09663690701213677>
- MENIH, Helena. 2013. „Applying Ethical Principles in Researching a Vulnerable Population. Homeless Women in Brisbane“. *Current Issues in Criminal Justice (Ethnography, Crime and Criminal Justice)*, vol. 25/1:527–539. DOI: <https://doi.org/10.1080/10345329.2013.12035979>

- MITCHELL, Wendy i Annie IRVINE. 2008. „I'm Okay, You're Okay? Reflections on the Well-Being and Ethical Requirements of Researchers and Research Participant in Conducting Qualitative Fieldwork Interviews“. *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 7/4:31–44. DOI: <https://doi.org/10.1177/160940690800700403>
- MORGAN, David L. 2014. „Research Design and Research Methods“. U *Integrating Qualitative and Quantitative Methods: A Pragmatic Approach*. Los Angeles [etc.]: Sage, 45–62.
- MUCKO, Bojan. 2023. „Humanitarka i distro. Refleksivno iz režima iregulariziranih migracija“. *Narodna umjetnost*, vol. 60/1:163–187.
DOI: <https://doi.org/10.15176/vol60no109>
- NARDON, Luciara, Amrita HARI i Katlin AARMA. 2021. „Reflective Interviewing—Increasing Social Impact through Research“. *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 20:1–12. DOI: <https://doi.org/10.1177/16094069211065233>
- O'SULLIVAN, Eoin, Nicholas PLEACE, Volker BUSCH-GEERTSEMA i Maša FILIPOVIČ HRAST. 2020. „Distorting Tendencies in Understanding Homelessness in Europe“. *European Journal of Homelessness*, vol. 14/3:121–147.
URL: https://www.feantsaresearch.org/public/user/Observatory/2021/EJH_14-3/EJH_14-3_A6_web2.pdf (pristup 25. 9. 2023.)
- PALMER, Jane, Celmara POCOOCK i Lorelle BURTON. 2017. „Waiting, power and time in ethnographic and community-based research“. *Qualitative Research*, vol. 18/4:416–432. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468794117728413>
- PARSELL, Cameron. 2011. „Homeless identities: enacted and ascribed“. *The British Journal of Sociology*, vol. 62/3:442–461.
DOI: <https://doi.zorg/10.1111/j.1468-4446.2011.01373.x>
- Pučka pravobraniteljica. 2023. „Izvešće 2022. Socijalna skrb, siromaštvo i ljudska prava“. URL: <https://www.ombudsman.hr/hr/socijalna-skrb-siromastvo-i-ljudska-prava-2/> (pristup 25. 9. 2023.)
- ROSENTHAL, Rob. 1991. „Straighter From the Source. Alternative Methods Of Researching Homelessness“. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development (Ethnographic Perspectives on Homelessness)*, vol. 20/2:109–126. URL: <https://www.jstor.org/stable/40553206>
- SHARMAN, Russell Leigh. 2007. „Style Matters. Ethnography as Method and Genre“. *Anthropology & Humanism*, vol. 32/2:117–129.
DOI: <https://doi.org/10.1525/ahu.2007.32.2.117>
- SHERMAN HEYL, Barbara. 2001. „Ethnographic Interviewing“. U *Handbook of Ethnography*, ur. Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland i Lyn Lofland. London: SAGE Publications, 369–383.
- SIKIC MICANOVIC, Lynette, Stephanie STELKO and Suzana SAKIC. 2020. „Who else Needs Protection? Reflecting on Reseacher Vulnerabilty in Sensitive

- Research". *Societies*, vol. 10/1:3. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc10010003>
- SNOW, David A., Leon ANDERSON i Paul KOEGEL. 1994. „Distorting Tendencies in Research on the Homeless“. *American Behavioral Scientist*, vol. 37/4:461–475. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764294037004004>
- ŠIKIĆ MIĆANOVIĆ, Lynette. 2012. „Beskućništvo u Hrvatskoj. Pregled rezultata kvalitativnog istraživanja“. U *Beskućništvo. Pogled iz različitih perspektiva*, ur. Olja Družić Ljubotina. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom Zagreb, 30–41.
- ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ, Lynette i Paula GREINER. 2024. „'Dosta toga sam prošla... više loših stvari nego dobrih u životu' – ženski putevi u beskućništvo u hrvatskom kontekstu“. *Revija za sociologiju*, vol. 54/1:63–89. DOI: <https://doi.org/10.5613/rzs.54.1.3>
- ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ, Lynette, Suzana SAKIĆ and Stephanie STELKO. 2020. „Kvaliteta usluga za beskućnike: prikaz trenutnog stanja i izazova u Hrvatskoj“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 27/3:233–248. DOI: <https://doi.org/10.3935/rsp.v27i3.1693>
- THAPAR-BJÖRKERT, Suruchi and Marsha HENRY. 2004. „Reassessing the research relationship. Location, position and power in fieldwork accounts“. *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 7/5:363–381. DOI: <https://doi.org/10.1080/1364557092000045294>
- THRIFT, Nigel. 2003. „Practising Ethics“. U *Using Social Theory. Thinking Through Research*, ur. Michael Pryke, Gillian Rose i Sarah Whatmore. London: Sage, 105–121.
- TINNEY, Jean. 2008. „Negotiating boundaries and roles challenges faced by the nursing home ethnographer“. *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 37/2:202–225. DOI: <https://doi.org/10.1177/0891241607312487>
- VUKUŠIĆ, Ana-Marija. 2024. „Isplati li se čekati? Dileme o istraživačkoj produktivnosti“. U *Istraživači na neutabanim stazama*, ur. Melanija Belaj, Jelena Ivanišević, Reana Senjković i Ana-Marija Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 251–267.
- WILLIAMS, Miriam J. 2016. „Justice and care in the city. Uncovering everyday practices through research volunteering“. *Area*, vol. 48/4:513–520. DOI: <https://doi.org/10.1111/area.12278>
- Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira*. 2023. URL: <https://www.zakon.hr/z/279/Zakon-o-prekr%C5%A1ajima-protiv-javnog-reda-i-mira> (pristup 27. 7. 2024.)
- Zakon o socijalnoj skrbi*. 2024. URL: <https://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi> (pristup 27. 7. 2024.)

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)